

вати на розвиток регіону в Карпатах. І хоча комплексного вивчення місця й ролі Т. Масарика в суспільно-політичному житті Підкарпатської Русі у 20 – 30-ті рр. ХХ ст. не було, це жодним чином не применшує здобутків вітчизняних науковців у дослідженні аналізованої теми, а спрямоване на їх подальше вдосконалення.

1.3. Зарубіжна історіографія дослідження

Перші праці, присвячені історії суспільно-політичного життя в Підкарпатській Русі 20 – 30-х рр. ХХ ст. і ролі Т. Масарика у його розвитку, з'явилися за часів президентства цього відомого політика. Перебуваючи в епіцентрі бурхливого розвитку демократичних засад новоствореної чехословацької держави, дослідники мали найкращі можливості для аналізу тогочасного політичного життя. Потрібно сказати, що чеські і словацькі автори певною мірою ідеалізували постать Т. Масарика, а також здобутки в усіх сферах суспільно-політичного життя Чехословацької Республіки в цілому і Закарпаття зокрема. Будь-які прояви успіхів у політиці пов'язувалися з іменем Т. Масарика. Так, одним із перших, хто вдався до переосмислення процесу змін у політичній сфері, був Я. Нечас. Його стаття “Політичні партії на Підкарпатській Русі” містила аналіз перших кроків крайових політичних організацій у контексті найефективніших демократичних змін за перший рік президентства Т. Масарика [323].

Юридично-правову основу цієї проблеми крізь призму конституційних положень розглянув чеський вчений К. Кадлец [302]. Окреслення деяких аспекти політичного життя тогочасного Закарпаття знаходимо також у праці Б. Кочі [304]. Згадані автори ідеалізували роль Т. Масарика у трансформаційних процесах і в ході створення чехословацької держави.

Чи не найповнішою з усіх біографічних праць про Т. Масарика є однойменна розвідка Яна Гербена, котра повною мірою роз-

криває багатогранне життя і талант першого президента Чехословацької Республіки [300].

Заслугують на увагу збірники “Подкарпатська Русь”, які виходили упродовж 20 – 30-х рр. минулого століття. На сторінках цієї колективної праці, крім загальносуспільних проблем, висвітлювалися й виключно політичні. Зокрема, у виданні збірника від 1923 р. подано статтю Й. Хмеларжа, в якій автор одним із перших визначив політичні сили, котрі або підтримували курс президента Т. Масарика стосовно Закарпаття, або ж критикували його [293]. Цінний матеріал міститься і в працях Р. Душека, де розглядаються політичні проблеми [297], а також К. Матовшека, де знаходимо відомості про суспільне життя в перші роки президентства Т. Масарика [322].

У 1936 р. побачив світ черговий збірник “Подкарпатська Русь”, в якому опубліковані доволі ґрунтовні статті Яна Брандейса [289] і Є. Недзельського [324] про розвиток демократії за часів Т. Масарика. Перший дослідник подав короткий аналіз найупливовіших політичних партій, що діяли в краї, охарактеризував їх політичні інтереси, навівши статистичні дані, з’ясував їх участь у парламентських та муніципальних виборах, подав класифікацію політичних партій. Цінними для нашого дослідження є також матеріали, запропоновані у статтях Є. Недзельського та А. Раушера [327].

Подальші дослідження аналізованої проблеми в чехословацькій історіографії зазнали такої ж еволюції, як і в радянській науці. Насамперед широко висвітлювалися політичні аспекти діяльності лівих партій міжвоєнного Закарпаття, натомість тотальній критиці піддавалися інші політичні організації. Словацький дослідник І. Сушко зупинився у своїй статті на політичному протистоянні регіональних і центральних політичних сил стосовно питання автономії [330].

У праці відомого сучасного словацького історика Івана Ваната знаходимо чимало інформації про проблеми розвитку окремих регіонів у контексті централізаторської політики Т. Масарика [146]. Його стаття цікава тим, що зіставляє бажання політич-

них сил боротися за автономні права з їх реальними можливостями, зокрема у Східній Словаччині і частково Підкарпатській Русі.

Найближче до нашого тематичного дослідження підійшов словацький історик М. Барновський, котрий у своїй статті розглядає багатоаспектність протистояння владних відносин, а також деяких політичних партій Підкарпатської Русі та їх участь у парламентських виборах [285]. Дотичним є матеріал про словацькі політичні організації, які досліджував Л. Ліптак [313]. Контекст висвітлення розвитку багатопартійності подається автором через призму успіхів державної політики. Окремі аспекти політичного життя тогочасних закарпатців очима чехів знаходимо також у праці В. Будіна [291]. Дослідник У. Душан присвятив свою працю виключно життєдіяльності проурядової республіканської Аграрної партії упродовж 1918 – 1938 рр. [296].

Заслуговують на увагу численні наукові статті відомих дослідників, опубліковані в різних збірниках та журналах. Такі автори, як Р. Квачек [310], С. Фано [298 – 299], важливе місце у своїх дослідженнях відводили політичній боротьбі, що розгоралася в 30-х рр. минулого століття. Політиці Т. Масарика та її детальній характеристиці приділена особлива увага у виданні “Історія Чехословаччини” [183].

Цінний внесок у дослідження політичного життя карпатського регіону в 30-х рр. ХХ ст. зробила відома угорська дослідниця М. Адам [283]. Автор докладно описала угорські плани щодо Закарпаття, які виношувалися ще за часів президентства Т. Масарика. Вона документально підтвердила, що всю надію угорці покладали на терористів і проугорських лідерів місцевих партій. Зокрема, М. Адам підтвердила, що голова русофільської партії Підкарпатської Русі – Автономного земледільського союзу – Андрій Бродій був платним агентом Угорщини.

Не оминув проблем розвитку історичного Закарпаття після Першої світової війни й у перші роки перебування краю у складі Чехословацької Республіки один із провідних учених Інституту слов'янознавства Російської академії наук Андрій

Пушкаш. У праці "Цивілізація или варварство: Закарпаттье 1918 – 1945", котра побачила світ у 2007 р. в Москві, автор робить акцент на одному з найбільш складних і заплутаних періодів в історії Закарпаття, коли велася боротьба європейських держав за контроль над краєм. Окрему увагу дослідник приділяє також місцю й ролі особи в політиці, зокрема Т. Масарика в тогочасних трансформаційних змінах. А. Пушкаш підтверджує, що Томаш Масарик і Едвард Бенеш розпочали активну діяльність чеської еміграції вже наприкінці першого року Першої світової війни, будучи депутатами австрійського рейхсрату [245, с. 20]. На думку вченого, особливою була роль Т. Масарика у пропаганді ідеї створення нової слов'янської держави – Чехословацької Республіки. Автор пише, що "сторонники масарика в еміграції вели пропаганду за создание самостоятельной Чехословакии. В феврале 1916 года в Париже был создан Чешский национальный совет во главе с Масариком" [245, с. 20]. Подальша активна робота сприяла тому, що у травні 1918 р. в Пітсбурзі (США) "Масарик подписал с руководителями словацких организаций соглашение о вхождении Словакии на правах автономии в состав чехословацкого государства" [245, с. 21]. Таким чином, А. Пушкаш відводив Т. Масарику провідну роль у політико-адміністративних змінах у Центрально-Східній Європі. Цьому сприяла й активна дипломатична діяльність Т. Масарика. Так, тільки у 1918 р., крім США та західноєвропейських держав, він побував із дипломатичною місією в Росії та Україні, де неодноразово порушувалося питання про долю закарпатців та їх державно-політичну приналежність [245, с. 42 – 43].

Пріоритетну роль російській учений відводить Т.Масарику і в період безпосереднього залучення краю до Чехословаччини. Він чітко спостеріг таку рису чеського лідера, як уміння знаходити компроміс із регіональною політичною елітою, зокрема в перемовинах із Григорієм Жатковичем. Два політика відразу ж розпочали роботу з практичного втілення плану входження історичного Закарпаття до складу Чехословаччини на правах якнайширшої автономії [245, с. 47].

Дипломатичний контакт Г. Жатковича і Т. Масарика був доволі тісним. Т. Масарик обіцяв усілякі поступки русинам за умов приєднання до держави чехів і словаків. Позитивного рішення було досягнуто й під час проведення плебісциту в американських парафіях серед закарпатської еміграції [245, с. 48 – 49].

Уже будучи президентом Чехословацької Республіки, Т. Масарик став більш жорстким по відношенню до закарпатців, зокрема до вимог їхньої політичної еліти, що, на думку автора, вказувало на небажання чехословацької влади надавати обіцяну автономію [245, с. 67 – 68, 70]. Більше того, як доводить А. Пушкаш, особливо сильно таке ставлення вразило Г. Жатковича, який розчарувався у веденні політики президентом Т. Масариком [245, с. 73].

В аналізованій праці А. Пушкаш торкнувся й інших змін політики чехословацької влади (в тому числі й Т. Масарика) у 20-х рр. ХХ ст., зокрема і стосовно східної провінції [245, с. 93]. А призначення А. Бескида наступним губернатором Підкарпатської Русі стало справжньою поступкою Т. Масарика русофільському громадсько-політичному рухові в краї, котрий намагався заручитися владною підтримкою в протистоянні з непоступливими проукраїнськими колами [245, с. 93].

В останні роки життя Т. Масарик все менше впливав на справи провінції, віддавши можливість їх реалізації уряду і партійним представникам краю [245, с. 113].

В іншій своїй праці А. Пушкаш проаналізував міжнародні відносини Польщі та Угорщини в 30-х рр. ХХ ст., дослідивши вплив урядових кіл цих держав на політику внутрічеських політичних сил. Саме він звернув увагу на протистояння масарикової політики з експансіоністською політикою Угорщини щодо Закарпаття [244].

Одним із відомих зарубіжних дослідників історії Закарпаття міжвоєнного періоду є Павло Роберт Магочі. Характерними рисами його праць є критичний аналіз політичного розвитку краю та намагання не ідеалізувати ті чи інші події. Особливо ці-

кавою для нашого дослідження є монографія "Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948)", в якій автор досить детально описав внутрішньополітичну ситуацію в краї, вказав на кризові проблеми його життєдіяльності, з'ясував ставлення Томаша Масарика до проблем Закарпаття, його культурно-освітнього, економічного розвитку та еволюції багатопартійності [211].

Так, П.Р. Магочі дав короткий аналіз ідеологічних засад політичних партій, визначив ступінь їх опозиційності до чехословацької влади, вказав на основні протиріччя між русофілами та проукраїнськими політичними силами [211, с. 118 – 141]. У праці багато уваги приділено проурядовій Аграрній партії, яка фактично керувала всіма справами у краї і маніпулювала різними політичними орієнтаціями на свою користь. Унаслідок цього, як вважає П.Р. Магочі, "чехословацька адміністрація невдовзі нажила собі чимало ворогів..." [211, с. 128].

Окремий розділ у праці науковця присвячено проблемі "угорського ревізіонізму" [211, с. 130 – 133]. Дослідник пише про те, що зв'язки деяких регіональних політичних лідерів з Угорщиною були відомі празькій владі, однак остання нічого особливого у відповідь не застосовувала. У подібній ситуації розглядалися взаємини інших політичних сил з іноземними офіційними колами [211, с. 132]. Прискіпливо П.Р. Магочі вивчає таке болюче питання тогочасності, як автономія Підкарпатської Русі, і розглядає його через призму непорозумінь чехословацької влади і місцевих органів влади. На його думку, "вирішальний вплив на чехословацькі плани щодо автономії Підкарпатської Русі мали парламентські вибори, що відбулися в травні 1935 р." [211, с. 136]. З думкою автора слід погодитися, оскільки наслідки виборів показали втрату авторитету загальнодержавної політичної влади і взагалі владної адміністрації серед місцевих жителів [211, с. 138 – 141].

Сучасна іноземна історіографія, яка торкається проблем суспільно-політичного розвитку краю і ставлення до його проблем представників влади, представлена передусім словацьки-

ми дослідниками. Так, учені з Банської Бистриці П. Мартульяк і К. Фремал у виданій спільно праці "Історія Словаччини в 1914 – 1945 роках" вказали на розшарування й політичні протиріччя тогочасного чехословацького суспільства, подали політичну структуру країни, систему багатопартійності [314]. Акцентуючи увагу на політичному розвитку Словаччини, дослідники окреслили й градацію автономних політичних сил у Закарпатті [314, с. 35]. Автори також зупинилися на розгляді результатів парламентських виборів, які відбувалися в міжвоєнний період [314, с. 41 – 45].

Досліджуваної нами теми безпосередньо торкаються й праці словацького вченого Петра Шворца про розвиток Закарпаття в першій половині ХХ століття [331 – 335]. Вказуючи, що нормальним політичним життям місцеве населення зажило з часу входження краю до складу Чехословаччини, дослідник розмірковує над тим, чому закарпатці були позбавлені можливості участі у перших парламентських виборах. Т. Масарика науковець вважає беззаперечним лідером держави чехів, словаків і закарпатців, враховуючи авторитет цього політичного лідера й віру в краще життя місцевих жителів.

Але автор певною мірою виправдовує невиконання Прагою обіцянок щодо автономії Закарпаття і міжвоєнний період. Серед основних причин цього П. Шворц в іншій відомій праці називає нестабільність політичної ситуації в краї, діяльність проугорських політичних сил та ін. [332, с. 65]. Як і на всій території Чехословаччини, важливу роль тут почали відігравати політичні сили, котрі стали своєрідним каталізатором політичного життя суспільства. П. Шворц дав детальнішу оцінку перебігу парламентських виборів 1924, 1925, 1929, 1935 рр., використавши статистичні дані щодо їх наслідків [332, с. 65 – 71].

У 1990 р. у Прешові побачив світ збірник наукових матеріалів "Чехословацьке шкільництво, вчительство і Т.Г. Масарик". Зокрема, нашу увагу привернули статті, в яких досліджується процес адаптації навчально-виховного процесу в різних регіонах країни до загальнодержавних стандартів. Як відомо, освіт-

ня реформа, котру здійснювали чехословацькі службовці, з погляду практичної реалізації була однією з найуспішніших у Підкарпатській Русі. Не останню роль у цьому відіграв і Т. Г. Масарик. Як вказує один із авторів Роберт Шуберт у статті "Чеські вчителі і шкільництво в роках 1919 – 1939", у регіонах (Словаччина й Підкарпатська Русь) просили Т. Масарика забезпечити освітні заклади чеськими педагогами [336, с. 73]. Крім того, освітній простір краю повинні були заповнювати й інші заклади, ініційовані вищим керівництвом держави [336, с. 74]. І незважаючи на певні труднощі у мовній політиці та процес чехізації місцевого населення, успіхи в шкільництві на території історичного Закарпаття за часів президентства Т. Масарика були очевидними.

Відомий український учений Словачини Микола Мушинка, вивчаючи життя і діяльність громадсько-політичного діяча Закарпаття Степана Клочурака, досить докладно і повно описав його роль у становленні української фракції соціал-демократів, а згодом і аграрників, розкрив проблеми політичної консолідації українців, вказав на труднощі, які спіткали закарпатців у 30-х рр. ХХ ст. за доби Т. Масарика. Цікавим є й опис функціонування партійної преси згаданих політичних організацій [191].

Не зайвим буде згадати й статтю ще одного сучасного словацького дослідника С. Конечного, в якій мова йде про вирішення різних суспільно важливих питань тогочасності [307, 308]. Вартими уваги є й статті про політичне життя краю М. Данілака [294, 295], Я. Затлукала [341], М. Земка [342]. Діяльності політичної еліти міжвоєнної Чехословащини, у тому числі й Підкарпатської Русі, присвячена праця Ф. Колара [305]. Усі згадані дослідники в більшою чи меншою мірою пов'язували розвиток Чехословацької Республіки, її демократичних інститутів із постаттю президента Т. Масарика.

Загалом необхідно відзначити, що зарубіжна історіографія досліджуваної проблеми є досить насиченою. Зрозуміло, що більшість праць належить чеським та словацьким авторам, оскільки Закарпаття і як колишня територія Чехословащини, і

як сучасний сусідній регіон знаходиться в постійному полі зору істориків, правників та політологів. Що ж до загального огляду, то політико-партійне життя Закарпаття вивчалось зарубіжними науковцями крізь призму того чи іншого наукового явища, але комплексного дослідження цієї проблеми до сьогодні немає.

1.4. Томаш Масарик і Закарпаття: погляд мемуаристів

Доволі знаковою є мемуарна література, в якій знайшло своє відображення суспільно-політичне життя міжвоєнного Закарпаття. Авторами мемуарів були переважно безпосередні свідки тогочасних суспільно-політичних подій. У своїх працях вони висловлювали власні судження та описували ті чи інші факти з суб'єктивного погляду. Авторі спогадів зосереджували основну увагу на загальних проблемах тогочасної суспільної життєдіяльності, висвітлювали передусім державотворчі процеси кінця 30-х рр. ХХ ст. Проте трапляються й невеликі мемуарні екскурси, цікаві з огляду на досліджувану тему.

Специфіка мемуарної літератури полягає також у тому, що період входження Закарпаття (під назвою Підкарпатська Русь) до складу Чехословацької Республіки з погляду юридично-правового та суспільно-політичного аналізу викликав неоднозначну оцінку. Тому й зміст спогадів-мемуарів, у яких відсутня єдність міркувань із тієї чи іншої проблеми, є досить суперечливим, що змушує уважно підходити до вивчення таких творів.

Одним із перших зразків мемуарної літератури, в якій є згадки про політичні партії тогочасності, стали "Спомини" відомого громадсько-політичного й національно-культурного діяча Закарпаття, лідера проукраїнських політичних сил, згодом президента Карпатської України Августина Волошина [157]. Ці матеріали були видані і у збірниках творів лідера проукраїнських сил краю, що вийшли в останні роки [158, 159]. У розділі "Ко ис-